
КОНОВАЛЬЧУК В.І.,
кандидат психологічних наук,
доцент,
завідувач кафедри психології,
Черкаський обласний інститут
післядипломної освіти
педагогічних працівників,
м. Черкаси

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОСТОРУ ОСВІТИ

Стаття присвячена науково-теоретичній розробці проблем філософії освіти, зокрема, феномену «простір освіти» на засадах синергетичного підходу. Потреба глибокого дослідження простору освіти, рефлексія його сутності, тоді, коли очевидними є сфери біфуркації: конфліктність, конкурентність, може бути реалізована на основі синергетичного підходу, що склався як метод опису складних об'єктів, де визначальним принципом є узгодженість.

Ключові слова: простір освіти, простір, освіта, синергетика, розвиток, самоорганізація, саморегуляція

Статья посвящена научно - теоретической разработке проблем философии образования, в частности, феномена «пространство образования» на основе синергетического подхода. Потребность глубокого исследования пространства образования, рефлексия его сущности в условиях очевидности сферы бифуркации: конфликтность, конкуренция, может быть реализована на основе синергетического подхода, как метода описания сложных объектов, где определяющим принципом является согласованность.

Ключевые слова: пространство образования, пространство, образование, синергетика, развитие, самоорганизация, саморегуляция.

The article is devoted to scientific theoretical development of the philosophy of education problem, the phenomenon of "education space" on the basis of synergetic approach. The need of education space investigation, reflection of its essence in the case of obviousness of bifurcation spheres such as conflict, rivalry can be realized on

the synergetic approach basis which was formed as the method of complicated objects description where coherence is the defining principle. Synergy is a modern theory of self organization, new worldview which makes possible the investigation of self-organization, nonlinearity, instability, global evolution, studying of formation processes "order through chaos", bifurcation changes, irreversibility of time, fluctuation as the basic characteristics of evolution processes. The problem of education space self organization is a worldview issue which integrates existence principles, principles of its studying, principles of transition from practice of irresponsible natural potential manipulation to the coherent interaction practice.

Key words: education space, space, education, synergy, development, self-organization, self-regulation, evolution.

Постановка проблеми. Неспроможність інтелекту у вирішенні глобальних проблем сучасної людської цивілізації на основі культивування виключно раціональних орієнтирів технічного та технологічного прогресу людства виявилася у XX столітті. Нехтування цінностями природовідповідності та антропоцентризму технократичною цивілізацією призводить до загрози життєдіяльності і навіть збереженню людини. Проблеми і протиріччя сучасності, що актуалізують проблему виживання вимагають осмислення на основі зміни цінностей сучасної цивілізації, пошуку нових підходів, принципів, зміни поглядів, перегляду сутності низки понять. При пошуку потенційних можливостей вирішення цієї проблеми не випадково увага філософів, педагогів, соціологів, істориків, психологів традиційно зосереджується на освіті. Причина актуальності теоретичної рефлексії потенціалу освіти криється у факті, що саме у сфері освіти відображаються всі процеси макросвіту, зокрема, суперечності сучасного людства, спричиняючи кризову динаміку освітнього проце-

су. Разом із цим, саме через системне осмислення сутності освіти, наявних суперечностей виявляється перспектива узгодження та гармонізації мікро- та макросвіту. Перехід від практики безвідповідального маніпулювання природним потенціалом особистості до практики узгодженої взаємодії стає можливим на основі дослідження проблеми самоорганізації простору освіти - світоглядного питання, яке інтегрує принципи буття, і принципи його вивчення, і принципи його розгортання.

Огляд публікацій за темою. У науковій літературі та дослідницьких проектах останніх років набуло досить широкого використання поняття «освітній простір», яке розглядається як педагогічна реальність, зокрема, місце, де суб'єктивно закладаються численні відношення і зв'язки, здійснюються найрізноманітніші спеціальні види діяльності різних систем, які впливають на розвиток індивіда і процес його соціалізації [8, 11]. Аналіз найбільш вживаних тлумачень свідчить з одного боку про семантичну місткість поняття, його багатогранність і у зв'язку із цим багатозначність і фрагментарність тлумачень різни-

ми авторами. Досить узагальненим є виділення таких суттєвих, на наш погляд, характеристик: цілісність та інтегративність із соціумом та світовим освітнім простором; нормативну чи стихійну структурованість зі своєю системою координат, які визначають можливості для саморозвитку та самозмін особистості на різних етапах її становлення.

Проблема освітнього простору є предметом міждисциплінарних досліджень, що виходять за межі загальної теорії освіти. Фундаментальною підставою для нашого дослідження стали праці класиків філософії. У Західній Європі розробка філософсько-педагогічних концепцій пов'язана з діяльністю Сократа, Платона, Арістотеля, А.Августіна, Ф.Аквінського, М.Монтеня, Ф.Рабле, Дж. Локка. В якості історико - філософської традиції дослідження феномена освіти були взяті основні положення Гегеля, Х.Гадамера, М.Хайдеггера, М.Шелера, М.Фуко, Дж.Дьюї, М.Бубера. Філософське осмислення освітнього простору в російській філософії відображено в роботах М.Бердяєва, В.Розанова, І.Ільїна, В.Зеньковського, М.Лоського. Їх праці визначили розвиток філософії освіти на сучасному етапі як інституціалізованої науки, що має методологічний і світоглядний статус.

Серед робіт, присвячених аналізу освіти в контексті осмислення кризи освіти, слід відзначити роботи Б. Гершунського, В.Давидова, В. Дмитрієнко, О. Долженко, Г. Зборовського, Є. Ільєнкова, Е. Клементьєва, М. Люр'є, В. Міронова, Н. Пахомова, В. Розіна, Н. Розова, Ф. Філіппова, В. Шадрикова, М. Штомпеля, П. Щедровицького, та інших.

В останні роки у вітчизняних культурологічних та філософських дослідженнях освіта розглядається як

система, спрямована на формування творчої та самозмінної особистості, що живе в швидкоплинному світі (І.Болотін, В.Давідовіч, Ю.Жданов, А. Субетто, О.Козлова). Слід визнати, що категорія «освітній простір» визначаючи об'єктивну сферу реалізації провідної діяльності школярів, вчителів, батьків та інших суб'єктів соціуму, конкретизувалася та набула використання переважно у галузі педагогіки.

Наявні в науковій літературі підходи до дослідження сутності простору освіти акцентують увагу найчастіше на якомусь одному його аспекті або стороні. Узагальнююче і міждисциплінарне трактування є рідкісним. Так, педагогічні підходи розглядають його з точки зору педагогічного процесу. Соціологічні підходи акцентують увагу на соціальному статусі освітніх суб'єктів, що має важливе інструментальне значення, але не розкриває розуміння сутнісних характеристик цього явища. На наш погляд, тільки філософський підхід надає можливості для належного розкриття і розуміння явища «простір освіти» в його найбільш загальному значенні.

Доцільним є звернення до спадщини українського просвітителя Г.Сковороди, в основі філософсько-етичної концепції якого лежить вчення про три світи: макросвіт (всесвіт), мікросвіт (людина) і так званий «символічний світ» (Біблія). Цей світ символів виступає, з одного боку, як об'єкт пізнання, бо він є втіленням концентрованого пізнавального та морально-практичного досвіду, а з другого — як важливий засіб спілкування людини з «вічністю» і джерело набуття правил практичної життєвої поведінки з тим, щоб зрештою пізнати свою справжню природу, знайти в собі ту «істинну людину», яка в усьому тотожна сама собі, тобто, самоідентична. Сутністю

символічного світу є образ ідеальних стосунків між людьми, що встановлюються відповідно до їхньої духовної природи і справді людських прагнень та інтересів. З точки зору Г.Сковороди, ідеальний, моральний світ має значення постулатів моральної поведінки, ідеального образу справді людського способу життя. Він підпорядковується космічним (божественним) законам[9]. Простір освіти за своїм семантичним наповненням відповідає сутності символічного простору, опосередковуючи зв'язок особи із соціумом.

Нестабільність сучасного світу виявила неможливість абсолютного контролю над реальністю, зокрема, над простором освіти у сенсі, який передбачався на засадах принципу детермінізму. В останні десятиліття різко зросла увага до розуміння ролі непрямих вимірювань і передбачень у становленні та розвитку наукового знання взагалі і фізичної реальності, зокрема. Така ситуація була передбачена А. Ейнштейном [14], його розумінням безперервного процесу відділення досвіду від логічних основ пізнання світу. Сучасна наука починає зважати на можливість та значущість опосередкованих явищ та вимірів фізичної реальності. Йдеться, зокрема, про такі поняття як елементарні частинки і їх структури, комп'ютерні технології, які дозволяють моделювати досвід і отримувати більшу кількість потенційно можливих станів досліджуваного об'єкта. При спробі глибинного дослідженні явищ природного простору, проникненні у їх сутність, тоді, коли при поверхневому сприйнятті очевидними є найбільш виразні моменти - сфери біфуркації: конфліктність, конкурентність, виявляється високо спроможним синергетичний підхід.

Метою статті є науково - тео-

ретичне осмислення синергетичного підходу, як методу опису складних об'єктів, де визначальним принципом узгодженість у дослідженні простору освіти,.

Виклад основного матеріалу. Синергетику різні автори визначають по-різному. Так, американська школа визначає її як «науку про хаос», а брюссельська школа як науку про формування «дисипативних структур». Подібна багатозначність трактувань та вжитку поняття пов'язана, найперше, із дослідженням означеної проблеми у контексті свого наукового напрямку[1].

Сучасні дослідження філософії освіти свідчать про поступовий відхід від традиційного розуміння сутності освітніх процесів як траєкторії руху, чи лінійно визначеного шляху, по якому має рухатися особистість у відповідності із нормативами та регламентами засвоєння інформації. Синергетика виявляє високу пізнавальну спроможність у розробці проблем освіти, оскільки визнається сучасною теорією самоорганізації, новим світобаченням, яке пов'язується із дослідженням феноменів самоорганізації, нелінійності, невідновності, глобальної еволюції, вивченням процесів становлення «порядку через хаос», біфуркаційних змін, незворотності часу, нестійкості, як основоположних характеристик процесів еволюції [6, 10, 12]. Синергетичний підхід визнає необхідність і доцільність існування наукового різноманіття тлумачення проблеми, заохочується відхід від традиційного підходу, у якому різноманіття теорій, методів розглядалося як щось негативне, що дискредитує науку як єдине ціле. Синергетика, визнаючи різноманітність, в той же час, не суперечить цілісності науки уже тому, що виконує роль інтегратора. Слід зазначити, що

для простору освіти, як для опосередковуючої ланки мікро- і макросвіту, і тому не менш складного природного утворення, такий підхід до об'єкта дослідження є досить продуктивним. Синергетичний підхід вже сьогодні може розглядатися як методологія для складних соціальних суб'єктів, а також багатовимірних систем природи, оскільки у синергетиці особлива увага звертається на когерентні зв'язки при самоорганізації в нелінійних системах.

Наукові підходи до розробки проблеми самоорганізації в окремих науках ясно і чітко окреслилися в XVIII столітті. Ці підходи зокрема, пов'язані, з діяльністю Адама Сміта. Представляє інтерес думка автора в роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів», висловлена у формі метафори про «невидиму руку», яка регулює ціни на ринку. Міркування А.Сміта приводять до думки, що люди, прагнучи до власної вигоди, найчастіше спрямовуються до мети, що не входила до їх намірів, невидимою рукою. А. Сміт підкреслює, що, переслідуючи свої власні інтереси, люди дієвим чином служать інтересам суспільства. Своєрідними спонуканнями для подальшого вдосконалення ідей самоорганізації також послужила: еволюційна теорія Ч. Дарвіна, загальна теорія самоорганізації О. Богданова.

На думку К. Майнцера, самоорганізація - це «чітко визначений фазовий перехід, що відбувається в умовах теплової рівноваги, поблизу чи далеко від нього» [3, с.28]. Вчений у даному визначенні акцентує увагу на стан системи і на умовах, при яких відбуваються якісні зміни в її структурах. Зауважимо, що в цих визначеннях акцентується головна умова - неурівноваженість системи. У визначеннях самоорганізації інших авторів підкреслюється активність самої системи

в плані її організації, якщо вона без специфічного впливу ззовні набуває певної просторової, тимчасової чи функціональної структури.

«Самоорганізація - процес взаємодії елементів, у результаті якої відбувається виникнення нового порядку або структури в системі»[4,с.85] М.Моїсєєв самоорганізацію ототожнює із еволюцією: «Самоорганізація - це еволюція структур» [4,с.85]. У цьому зв'язку необхідно зазначити, що хоча ці поняття і близькі, але не мають повного збігу. Самоорганізація, крім повільних якісних змін, передбачає і різкі катастрофічні періоди (біфуркації), які нерідко закінчуються розпадом, загибеллю колишньої системи. У визначенні поняття «самоорганізація» мають бути відображені наступні моменти: момент зовнішніх впливів, бо самоорганізація можлива лише у відкритих системах; ініціативність системи, оскільки система сама організовує зовнішні обміни; наявність потенції системи - адже зовнішнє може посилити або послабити тільки те, що вже є в наявності; неурівноваженість системи, оскільки хаос необхідний для того, щоб дати поштовх розвитку.

У сучасному освітньому просторі одним із важливих питань постає виявлення механізмів і факторів стійкості, послідовності, стабільності, що дозволяє освоювати його зміст і адаптуватися до змін. Видається, що в цьому плані важливим теоретичним і практико-організаційним надбанням є розробка закономірностей, складових синергетики. Розглядаючи умови і шляхи породження «порядку з хаосу», синергетика виявила базові основи порядку як форми буття сучасних суспільних утворень. Однак у той же час проблема полягає в тому, що самоорганізація соціальних утворень досліджується за аналогією з будь-яким

іншим процесом і рівнем переходу від хаосу до порядку - в синергетиці всюди діє загальний алгоритм, на основі якого коливання в неурівноваженому середовищі підтягуються до певних «точок біфуркації», що відіграють роль аттракторів коливальних процесів, що дозволяє формувати системно заданий режим стійкості цих процесів. Подібні системи ніби «коливаються» перед вибором одного або декількох шляхів еволюції. Певна флуктуація може послужити початком еволюції в новому напрямку, який різко змінить всю поведінку макро- системи. На цій основі можливий висновок, що порядок у просторі може створюватися без надмірного людського зусилля та ціленаправленого суб'єктивного впливу. Величезні сили і зчеплення, різноманітні хвильові процеси, в яких поєднуються десятки тисяч ритмів коливань, що виявляють різноманітність соціальної системи, створюють самодостатній об'єктивний простір упорядкування, який виходить за межі зусиль будь-яких суб'єктів, що прагнуть щось тут змінити, скоригувати або перебудувати. Тільки в тому випадку, коли такі зусилля та інтереси потрапляють в ситуацію «резонансу» люди можуть щось змінити. Звуження свободи індивіда до рамок ситуації «резонансу» суттєво обмежує погляд на можливості досягнення освітніх закономірностей на основі досягнення бажаних результатів, у яких найважливішу роль відіграє саме індивідуальна і колективна людська свобода і діяльність, які ніколи не зникають в історії буття, забезпечуючи його розвиток. Розвиток виражається в освітньому відтворенні зі своїми історичними формами та закономірностями. Але особлива увага до пріоритетності порядку у формуванні освітньої системи суттєво зменшує статус цього відтворення, а разом з цим і

суб'єктів як його рушійної сили. Однак в умовах подібної недооцінки відтворення свобода і діяльність також втрачають свою змістовність і здатність формувати порядок чи режим освіти. Слід підкреслити, що представники соціальної синергетики не відкидають індивідуальну свободу людини, але пов'язують її переважно не стільки із функцією творення реальності, скільки із можливістю адаптуватися до існуючих порядків, їх трансформації. У цьому зв'язку виникає необхідність співвіднесення процесу відтворення і синергетичного формування порядку суспільної системи в рамках певної відповідності. При цьому процеси синергетики в цілому забезпечують автономну логіку формування і зміни упредметненого простору освіти, в той час як процес відтворення виражає спрямованість і потенціал суб'єктного початку.

Одна із причин кризового стану у освіті: розуміння освітнього процесу з позицій детермінізму призвело до значних спрощень в аналізі на засадах уявлення про прогресивні зміни і на лінійній основі. Зрозуміло, неможливо розглядати структуру простору освіти, сформовану на основі синергетики, як «чисто» об'єктивну реальність. Через те, що для кожної людини характерно відтворювати семантику свого життя разом із вмістом своєї суб'єктивності, можливо допустити, що формування порядку у системі освіти не задається зовнішніми силами і закономірностями, але моделює загальні природні синергетичні закони через контекст суспільного творення - його темпи, ритм, масштаби. На цій підставі можливий висновок, що системно-об'єктна структура простору освіти міститься ніби «всередині» суб'єкта, що забезпечує цим системам можливість вбудовування в логіку освітнього процесу.

У цьому полягає специфіка буття особистості. Усвідомлення факту, що системні характеристики простору освіти продовжують в соціумі закономірності природи, є методологічною основою для більш глибокого дослідження єдності природи і соціуму, заданого не лише інформаційним і енергетичним обміном, а й самою фактичністю біологічної природи організму людини і тотожністю системно складених порядків. При цьому системна схожість ще більше виділяє роль суб'єктно-культурної сфери, що породжує відмінності в суспільстві та природі. Певна абсолютизація синергетики не просто методологічний «перекіс», але відображення тієї реальної ситуації, в якій перебуває сучасне суспільство: при вибухоподібному вдосконаленні техніки, технологій та засобів телекомунікацій, що охопили планету, самостійно організованим простором впливів і ритмів, люди виявилися відокремленими, роз'єднаними, не зуміли напрацювати ті форми, в яких би вони змогли «вмонтувати» техносферу в рамки своєї суб'єктивності. Видається, що соціальна синергетика показує значення порядку в самому існуванні соціуму, і це виступає одним з фундаментів сучасної революції і в менеджменті. Причиною менеджменту є вироблення механізмів адаптації організмів до середовища за рахунок адекватного інформаційного обміну (регулювання). Разом із тим, провідним і превалюючим аспектом є певна якість самого організму, а не системно організований порядок, в якому реалізується дія цих організмів. Звідси вже виникає заданість об'єднання порядку і буття саморегулятивних організмів-систем. Головним і визначальним у даному випадку є природний відбір тих систем порядку, які забезпечують існування і розвиток даних видів ор-

ганізмів.. У такому випадку вони поставлені під контроль суб'єктивного, що проявляється в культурі, у створенні мови - знаково-комунікативних систем, а надалі - текстових просторів. Дана залежність систем порядку від соціокультурних чинників якраз і детермінує головну лінію прогресу: більш загальні і прості форми перетворюються на умови існування більш складних, які надбудовуються над усім тим, що знято і вбудовано в нові механізми розвитку, щаблі існування.

Висновки. Актуальність розробки гуманістичного аспекту сучасної освіти, в якому пріоритет надається розвитку вільної, моральної, творчої, відповідальної особистості, яка має не лише широкий світогляд, але поєднує професійну компетентність з усвідомленою моральністю, володіє рефлексивним методом пізнання і самопізнання, здатна до саморозвитку та до конструктивної взаємодії із соціумом, передбачає необхідність використання синергетичного підходу у науковій рефлексії простору освіти. Освіта є цілісним процесом творчого становлення особистості, як духовної сутності, оскільки дух - це вроджена субстанція, яка передбачає саморозвиток. Знаково-символічний простір освіти є природною спонукуючою саморозвитку творчого потенціалу людини на основі рефлексії. Освіта - унікальний для кожної людини потік саморозвитку, творчого вдосконалення, це побудова духовного світу людини, її екзистенції.

У стратегії модернізації та реформування сучасної освіти, яка все більше виходить (загальносистемний) рівень, значним упущенням може бути саме порушення системотворчої спадковості, яка виражається у необхідності зберегти загальний зв'язок між системним порядком і тим змістовно-діяльним контекстом, який характе-

ризував недавній стан освіти. Все це вимагає суміщення динамічних умов, процесів, різних орієнтирів з тим базовим механізмом завдання порядку,

який передбачає проявлення взаємодії освітнього процесу і формування стійких саморегулятивних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. Синергетика. - СПб.: Лань. 1999. - 350С.
2. Леонова О.В. Образовательное пространство как педагогическая реальность // *Alma Mater*. - 2006. - № 1, с. 36-40.
3. Майнцер К. Сложность и самоорганизация // *Записки. философии*. - 1997. - № 3. - С.28-32
4. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. - М.: Молодая гвардия, 1990. - С. 85.
5. Опенков М. Ю., Личутин А. В. Дополнительность естественнонаучного и гуманитарного языков культуры // *Язык науки двадцать первого века: Сб. науч. статей /Сост.Т.В.Петрова, Т. В. Винниченко*. — Архангельск: Кира, 2004. — С. 83-84.
6. Пригожин И. Философия неустойчивости.// *Вопросы философии*, 1991, №6. С. 46-57.
7. Рузавин Г.И. Концепции современного естествознания. - М.: ЮНИТИ, 1999. - С. 279.
8. Розин В. М. Образование в конце XX века, 1992. - с. 11.
9. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. — К.: Наукова думка, 1973. — Т.2. — 576 с.
10. Тарасенко В.В. Вариации на темы Маршалла Маклуэна, Тимоти Лири и Бенуа Мандельброта. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <mailto:vtaras@com2com.ru>
11. Философия образования для XX века: Сб. статей. - М., 1992. - с. 206.
12. Хакен Г. Синергетика. - М.: Наука, 1980. - С. 7.
13. Черникова И.В. Всеохватывающий феномен эволюции и человечество. Томск., 1994. С.68.
14. Эйнштейн А. Физика и реальность. М.,1965 С. 59.